

Тетяна Д. Косова, Євген М. Поздняков

ФОРМУВАННЯ РЕЗЕРВІВ ЗА КРЕДИТНИМИ ОПЕРАЦІЯМИ УКРАЇНСЬКИХ БАНКІВ: ВІДПОВІДНІСТЬ СВІТОВІЙ ПРАКТИЦІ

У статті розглянуто дискусійні аспекти визначення сутності і призначення резервів за кредитними операціями банків. Узагальнено світову практику формування резервів за кредитними операціями банків у частині імперативності норм органів пруденційного нагляду, визначення категорії якості кредиту, врахування заставного забезпечення, гарантій або інших чинників пом'якшення ризику, визначення проблемних активів тощо. Формалізовано методичні підходи до формування резервів за кредитними операціями банків в Україні і напрями їх удосконалення.

Ключові слова: резерви; кредитні операції; банк; якість кредиту.

Літ. 19.

Татьяна Д. Косова, Евгений Н. Поздняков

ФОРМИРОВАНИЕ РЕЗЕРВОВ ПО КРЕДИТНЫМ ОПЕРАЦИЯМ УКРАИНСКИХ БАНКОВ: СООТВЕТСТВИЕ МИРОВОЙ ПРАКТИКЕ

В статье рассмотрены дискуссионные аспекты определения сущности и назначения резервов по кредитным операциям банков. Обобщена мировая практика формирования резервов по кредитным операциям банков в части императивности норм органов пруденциального надзора, определения категории качества кредита, учета залогового обеспечения, гарантий или других факторов смягчения риска, определения проблемных активов. Формализованы методические подходы к формированию резервов по кредитным операциям банков в Украине и направления их усовершенствования.

Ключевые слова: резервы; кредитные операции; банк; качество кредита.

Tetiana D. Kosova¹, Ievgen M. Pozdnyakov²

PROVISIONING FOR CREDIT OPERATIONS IN UKRAINIAN BANKING: THE COMPLIANCE WITH WORLD PRACTICE

The controversial aspects in the definition of nature and purpose of provisions for bank credit operations are considered. The global practice provisioning for credit operations of banks is generalized in part of prudential supervision, credit quality, collateral including, guarantees or other factors that mitigate risk, problem assets and more. The methodological approaches to provisioning for credit operations at banks in Ukraine and the ways of their improvement are formalized.

Keywords: provisioning; credit operations; banks; credit quality.

Постановка проблеми. Банківській діяльності іманентно притаманні ризики, для зниження яких банк формує різноманітні резерви: резервний фонд у складі власного капіталу, обов'язковий резерв, страхування вкладів фізичних осіб, резерв компенсацій втрат від активних операцій, який, у свою чергу, поділяється на спеціальні резерви: під кредитні операції, під операції з цінними паперами; під дебіторську заборгованість; під нараховані доходи від активних операцій; під кошти, розташовані на кореспондентських рахунках інших банків [17, 335]. Резерв для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків є спеціальним резервом, необхідність формування якого обумовлена кредитними ризиками. В умовах погіршення фінансового стану пози-

¹ Mykhaylo Tugan-Baranovskyi Donetsk National University of Economics and Trade, Ukraine.

² Donetsk Regional Direction, PJSC "OTP-Bank", Ukraine.

чальників і зростання вартості кредитних ресурсів збільшуються ризики неповернення кредитів, що робить актуальним дослідження проблеми формування резервів на можливі витрати за кредитними операціями банків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Необхідно зазначити, що дослідженню кредитної діяльності банків присвячено праці багатьох науковців, серед яких О.Б. Афанасьєва [4], М.В. Брюханов [5], А.О. Ванін [7], А.А. Васильєва [5], І.В. Волошко [6], О.Я. Ворожбит [17], О.А. Гавриш [7], Л.О. Гаряга [8], І.Г. Кондратьєва [9], О.Г. Коренева [10], А.М. Коренев [10], О.А. Криклій [11; 13], О.В. Крухмаль [12; 13], М.Е. Люзьяк [14], А.М. Назаренко [5], В.Ю. Подчесова [15], О.І. Скаско [17], Г.О. Хімчук [19]. В їх працях досліджуються стратегічне і антикризове управління фінансовою діяльністю банку в умовах перехідної економіки [4; 6], конкурентоспроможність банку [14], кредитоспроможність позичальника як важливий критерій надання кредитів [7]. Кредитний відділ комерційного банку розглядається як система обслуговування вимог, які поступають від позичальників [9]. Увагу вчених привертають теоретико-методичні підходи і практичні рекомендації щодо оцінювання організації процесу моніторингу кредитного ризику у вітчизняних банках, впровадження ними кредитного андеррайтингу [15; 18]. Окремим напрямом дослідження є визначення кредитної політики банків [11], ціноутворення на банківські кредити [5], ідентифікація та класифікація проблемних кредитів [12], методичні підходи до управління ними [13].

Невирішені частини проблеми. У науковій літературі активно обговорюються питання управління кредитним ризиком, а проблема створення резервів за кредитними операціями банків є похідною від її ефективності. Дискусійним є саме використання терміну «резерви» відносно відшкодування втрат із кредитних операцій [19]. Насправді в банку не створюється фактично резерв як запас вартості, а, навпаки, резерв свідчить про визнання банком можливих втрат із проблемних позичок. Але термін «резерви» активно використовується як міжнародними, так і національними регуляторами при розробці норм і методик, рекомендованих банкам при організації процесів управління кредитними операціями.

Формування резервів на можливі втрати за кредитними операціями банків розпочалося в Україні в 1995 р. у період першої кризи банківської системи, спровокованої кредитними ризиками. Протягом періоду, що минув, нормативні вимоги до формування резервів неодноразово змінювалися, а наукові публікації відображали удосконалення відповідних науково-методичних підходів [10]. Утім бракує праць, в яких надавалася би оцінка їх відповідності світовій практиці.

Метою дослідження є удосконалення науково-методичних підходів до формування резервів за кредитними операціями українських банків на основі врахування позитивного світового досвіду.

Основні результати дослідження. У світовій практиці класифікація банками кредитів за ступенем ризику ґрунтується на нормах пруденційного регулювання центрального банку. У різних країнах застосовуються різні класифікації, проте більшість із них ґрунтується на системі Інституту міжнародних фінансів [16]. Вона включає 5 категорій кредитів і позик:

- стандартні – кредит є надійним, та усі виплати основної суми і відсотків по ньому робляться своєчасно, проблем із його погашенням у поточній ситуації не передбачається, очікується повне погашення;

- кредити, що вимагають підвищеної уваги (потенційно неблагополучні) – за такими кредитами, якщо ситуація не буде виправлена, можуть виникнути сумніви відносно повного погашення. Такий кредит вимагає пильнішої уваги з боку працівників банків;

- нестандартні – їх повне погашення є сумнівним з огляду на недостатній захист (наприклад, внаслідок зменшення чистої вартості капіталу боржника або заставного забезпечення), і/або виплата відсотків або основної суми, або і того, і іншого, прострочена більше ніж на 90 днів. Такі активи характеризуються наявністю принципових, чітко виражених недоліків, які, якщо не будуть виправлені, можуть зі значною вірогідністю привести до збитків;

- сумнівні – їх повне стягнення/ліквідація, зважаючи на поточне положення є маловірогідними, і/або виплата відсотків або основної суми, або і того, й іншого, прострочена більше ніж на 180 днів. Активи в цій категорії вважаються неблагополучними активами, але ще не рахуються повністю безнадійними, оскільки є можливості для їх реструктуризації;

- безнадійні (такі, що підлягають списанню) – фактично не підлягають стягненню, і/або виплата основної суми або відсотків, або і того, й іншого, прострочена більше ніж на один рік.

Указана деталізована класифікація кредитів використовується країнами з менш розвиненими системами нагляду, оскільки за ними простіше здійснювати поточний контроль, вони забезпечують більшу порівнянність, створюють рівніші умови для банків, сприяють кращому розумінню питання громадськістю і спрощують складання статистичних показників для документарного нагляду і звітування. У деяких країнах існують нормативні системи, які встановлюють визначення для класифікації кредитів і позик за різними категоріями, виходячи з вірогідності дефолту, а основний упор робиться на відповідальність керівництва за класифікацію кредитів і позик і встановлення обсягу створюваних резервів. Органи нагляду та аудиту при цьому зосереджують свою увагу на контролі за адекватністю внутрішніх оцінок і процедур самих банків, а також на тому, наскільки добре вони застосовуються. Залежно від країни, від банків може або вимагатися створення власної системи класифікації, або їм можуть надаватися базові визначення неблагополучних активів із мінімальними рекомендаціями відносно належного обсягу створених резервів або взагалі без них. Найбільш поширеною є світова практика, коли наглядові органи вимагають зниження класифікації усіх кредитів одному боржникові, якщо один із цих кредитів класифікується як неблагополучний. Однак існує практика окремої оцінки кожного кредиту боржника, або це питання залишається на розсуд банків.

Заставне забезпечення і гарантії є забалансовими інструментами, що покликані зменшувати кінцеві збитки за неблагополучними кредитами, але існують широкі відмінності їх використання в практиці нагляду. У деяких юрисдикціях вид і сума заставного забезпечення і гарантій можуть враховуватися при ухваленні рішення: про віднесення кредиту до категорії неблагопо-

лучних кредитів і позик; про суму відшкодувань, а відповідно, і про класифікацію кредиту; про обсяг необхідних створюваних резервів. Нерідко регламентуються види прийнятного заставного забезпечення і їх вартісна оцінка, а заставному забезпеченню у формі нерухомості часто приділяється особлива увага. Іноді ліквідність заставного забезпечення і можливість фактичного виконання гарантій позначаються на класифікації і створенні резервів. Наприклад, може допускатися віднесення активу до категорії з вищою надійністю, якщо заставним забезпеченням по ньому є ліквідні цінні папери, а у випадку нерухомості може передбачатися зниження вартісної оцінки заставного забезпечення (у тому числі до нуля) у міру збільшення періоду неплатежів за кредитом.

В окремих країнах якість кредиту оцінюється за його власними характеристиками, незалежно від заставного забезпечення і гарантій, яке може бути пов'язане з рядом різних боржників, мати різні умови, потоки платежів, терміни погашення, вірогідність отримання коштів, відмінну від первинного кредиту. На практиці поширеним є підхід, при якому зниження вартості заставного забезпечення або гарантій по кредиту не вважається основою для віднесення кредиту до категорії неблагополучних кредитів і позик, хоча в таких випадках може бути виправдане привласнення кредиту статусу потенційно неблагополучного.

До реструктурованих проблемних кредитів і позик відносяться такі кредити і позики, за якими у зв'язку з фінансовими труднощами боржника кредитор надає пільги, які інакше не мали би місця. Реструктуризація і виділення нових позикових коштів для покриття неплатежів по старших боргах можуть приховувати вади кредитів, а тому деякі органи регулювання встановлюють правила визначення реструктурованих проблемних кредитів і позик, щоб перешкоджати подібній практиці. Хоча виплати по реструктурованих проблемних кредитах і позиках можуть тривати, для цілей створення резервів вони часто вважаються ідентичними неблагополучним активам до тих пір, поки не буде встановлено, що платежі мають регулярний характер, після чого може бути підвищена категорія таких кредитів.

Відповідно до Базельських угод, усім банкам рекомендується розкривати загальну інформацію про сукупні валові відкриті кредитні позиції без урахування дії чинників пом'якшення кредитного ризику, таких як заставне забезпечення. У разі загального поліпшення ринкових умов запозичення банки можуть переглянути умови кредитів своїм клієнтам, без будь-якого зв'язку з недоліками самих кредитів. Така реструктуризація не призводить до віднесення кредиту до нижчої категорії або до створення резервів. Тому правила повинні дозволяти розмежовувати реструктуризацію проблемних активів і вигідну реструктуризацію надійних активів.

Найбільш поширеним є шокквартильний аналіз кредитів для цілей їх класифікації, з більшою періодичністю проводиться аналіз великих відкритих позицій або активів, які вважаються менш надійними.

Світова практика свідчить про значні відмінності у методичних підходах до визначення обсягів резервів за кредитними операціями. У країнах, що розвиваються, встановлено обов'язкові правила класифікації кредитів, визначаю-

ться конкретні рівні створення резервів для простоти їх формування і контролю, а їх дотримання забезпечується правовими санкціями. Навпаки, у країнах, які орієнтуються на використання загальних рекомендацій з класифікації, розміри створюваних резервів, як правило, засновані на оцінках вірогідних збитків, іноді на базі внутрішніх моделей і оцінок вірогідності дефолту і збитків у разі дефолту. У країнах останньої категорії може допускатися встановлення розмірів створюваних резервів у рамках деяких діапазонів.

Резерви за кредитними операціями поділяються на загальні (відображають суму збитків, які можуть бути понесені по портфелю) і спеціальні (відображають знецінення неблагополучних активів). Динамічний створений резерв є різновидом загального створеного резерву, який міняється протягом економічного циклу. Він нарощується в сприятливій економічній ситуації і витрачається в періоди спадів, щоб забезпечити достатні резерви протягом усього терміну існування фінансового інструменту. Створення динамічних резервів є новою концепцією.

У більшості країн світу дозволяється використовувати заставне забезпечення для зменшення об'єму створюваних резервів, але не існує простої і однозначної відповідності між ринковою вартістю заставного забезпечення і компенсацією, яку воно може забезпечувати.

Відповідно до Міжнародного стандарту фінансової звітності 39 «Фінансові інструменти; визнання й оцінка» [3], знецінення позик може бути реалізовано не лише через створення резервів, а безпосередньо через зменшення балансової вартості позики. Якщо в наступному періоді сума збитку від зменшення корисності зменшується і це зменшення може бути об'єктивно пов'язаним з подією, яка відбувається після визнання зменшення корисності (наприклад, покращання кредитного рейтингу боржника), то попередньо визнаний збиток від зменшення корисності слід сторнувати (прямо або коригуючи рахунок резервів). Суму сторнування слід визнавати у прибутку чи збитку.

Постановою Правління НБУ від 25.01.2012 №23 затверджено Положення про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків [2]. У зв'язку з цим втратило чинність Положення про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків, затверджене Постановою Правління НБУ №279 від 06.07.2000 [1].

Відповідно до діючого раніше Положення НБУ [1] банк визначав категорію кредитної операції (стандартна, під контролем, субстандартна, сумнівна, безнадійна) на підставі оцінки фінансового стану (класу) позичальника і характеру обслуговування боргу позичальником. На підставі класифікації валового кредитного ризику та враховуючи прийнятне забезпечення, банк визначав чистий кредитний ризик за заборгованістю за кожною кредитною операцією і зважував його на встановлений коефіцієнт резервування, який залежав від валюти кредиту (національна, іноземна) та наявності у позичальника джерел надходження валютної виручки.

Відповідно до діючого у поточний час Положення НБУ [2] банк із метою формування резерву за активами/наданими фінансовими зобов'язаннями здійснює оцінку їх ризиків і класифікує за такими категоріями якості: I (най-

вища) – немає ризику або ризик є мінімальним; II – помірний ризик; III – значний ризик; IV – високий ризик; V (найнижча) – реалізований ризик. Заборгованість за активами/наданими фінансовими зобов'язаннями, віднесені до V категорії, є безнадійною.

Класифікація кредитів за категоріями якості, як і раніше, відбувається на підставі визначення класу боржника – юридичної особи та стану обслуговування ним боргу. Але у новій редакції Положення НБУ кількість класів позичальників збільшилася з 5 до 9, змінилася також методика їх визначення. Відбувся перехід від системи фінансових коефіцієнтів оцінки кредитоспроможності позичальника до дискримінантних моделей, побудованих за галузевим принципом і розміром підприємства.

Згідно з діючим порядком банк визначає показник ризику кредиту, наданого боржнику – юридичній особі, залежно від категорії якості в межах діапазонів: I (найвища) – 0,01–0,06; II – 0,07–0,20; III – 0,21–0,50; IV – 0,51–0,99; V (найнижча) – 1,0. Банк визначає показник ризику за кредитом, наданим боржнику – юридичній особі в межах установленого діапазону з урахуванням динаміки фактичних значень інтегрального показника, коефіцієнта покриття боргу, якості менеджменту боржника – юридичної особи, ринків збуту продукції, наявності бізнес-планів, визначених рейтингів боржника – юридичної особи (за наявності) та інших подій та обставин, що можуть вплинути на своєчасність і повноту погашення боргу.

Банк під час розрахунку резерву за кредитними операціями враховує прийнятне забезпечення, якщо воно надано на строк не менший, ніж строк користування активом. Залежно від рівня ліквідності воно поділяється на 5 груп. Банк бере до розрахунку резерву вартість забезпечення із коефіцієнтом ліквідності забезпечення: I група – 1,0; II – 0,8; III – 0,7; IV – 0,6; V – 0,4.

Банк здійснює перевірку наявності та стану майна, отриманого в заставу, з такою періодичністю: нерухомого майна та цілісного майнового комплексу – не рідше одного разу на 12 місяців; товарів в обороті або в переробці – не рідше одного разу на 3 місяці; майнових прав на одержання грошових коштів (виручки) за укладеними договорами про продаж товарів/проведення робіт/надання послуг – не рідше одного разу на місяць; іншого майна/майнових прав – не рідше одного разу на 6 місяців.

Висновки:

1. У світовій практиці формування резервів за кредитними операціями банків здійснюється відповідно до стандартних вимог, що встановлюються органами регулювання, або на основі внутрішніх банківських оцінок, тобто норми органів пруденційного нагляду мають різну імперативність. Різняться вимоги до врахування заставного забезпечення, гарантій або інших чинників пом'якшення ризику. У країнах світу використовуються різні визначення реструктурованих проблемних активів і по-різному вирішується питання про те, чи вважати їх неблагополучними активами.

2. В Україні методичні підходи до формування резервів за кредитними операціями банків визначено Положеннями, затвердженими Постановами Національного банку України, тобто вітчизняна модель тяжіє до стандартизованої моделі, притаманної країнам із ринками, що формуються. Діюча редак-

ція Положення є більш ліберальною порівняно з попередньою, оскільки встановлює розміри створюваних резервів, залежно від категорії якості кредиту у рамках певних діапазонів. Це дозволяє більш об'єктивно врахувати рівень кредитного ризику позичальника на основі оцінки його внутрішніх рейтингів. Розмір резерву за кредитними операціями зменшується на величину прийнятого забезпечення із урахуванням коефіцієнту ліквідності.

3. В умовах впровадження в Україні міжнародних стандартів фінансової звітності доцільно розширити методи визначення амортизованої вартості кредитів за рахунок знецінення позик безпосередньо через зменшення її балансової вартості.

Метою подальших досліджень є порівняння світового досвіду визнання проблемних кредитів банків із вітчизняною практикою.

1. Про затвердження Положення про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків: Постанова Правління Національного банку України від 06.07.2000 №279 // zakon.rada.gov.ua.

2. Про затвердження Положення про порядок формування та використання банками України резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями: Постанова Правління Національного банку України від 25.01.2012 №23 // zakon.rada.gov.ua.

3. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 39 (МСБО 39). Фінансові інструменти: визнання та оцінка: Міжнародний документ від 01.01.2012 // zakon.rada.gov.ua.

4. *Афанасьєва О.Б.* Антикризове управління банківською діяльністю в Україні: Автореф. дис... канд. екон. наук: спец. 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит / Держ. вищий навчальний заклад «УАБС НБУ». – Суми, 2012. – 23 с.

5. *Брюханов М.В., Васильєва А.А., Назаренко А.М.* Детермінанти ставки процента по кредиту комерческого банка: теория и эмпирический анализ // Механізм регулювання економіки.– 2011.– №3. – С. 147–151.

6. *Волошко І.В.* Стратегічне фінансове управління у банку: Дис... канд. екон. наук: спец. 08.04.01 – фінанси, грошовий обіг і кредит / Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України». – Суми, 2003. – 193 с.

7. *Гавриш О.А., Ванін А.О.* Оцінка кредитоспроможності позичальника в умовах сучасної економіки // Сучасні проблеми економіки і підприємництво: Збірник наук. праць.– 2012.– Вип. 9. – С. 167–172.

8. *Гаряга Л.О.* Моніторинг кредитного ризику в банківській діяльності: Автореф. дис... канд. екон. наук: спец. 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит / Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України». – Суми, 2009. – 38 с.

9. *Кондратьєва І.Г.* Стохастична модель функціонування кредитного відділу банку // Економіка Крима.– 2010.– №1. – С. 232–236.

10. *Коренєва О.Г., Коренєв А.М.* Методичні підходи до удосконалення формування резервів за кредитними операціями банківських установ // Якість економічного розвитку: глобальні та локальні аспекти: Збірник тез доповідей III Міжнародної науково-практичної конференції (28–29 червня 2011 р.). – Дніпропетровськ, 2011. – С. 35–37.

11. *Криклій О.А.* Фактори, що впливають на формування та реалізацію кредитної політики банків України // Банківська система України в умовах глобалізації фінансових ринків: Збірник тез VII Міжнародної науково-практичної конференції (18–19 жовтня 2012 р.). – Черкаси: ЧІБС УБС НБУ, 2012. – С. 53–55.

12. *Крухмаль О.В.* Проблемні кредити банку: підходи до визначення сутності та класифікації // Банківська система України в умовах глобалізації фінансових ринків: Збірник тез VII Міжнародної науково-практичної конференції (18–19 жовтня 2012 р.). – Черкаси: ЧІБС УБС НБУ, 2012. – С. 247–249.

13. *Крухмаль О.В., Криклій О.А.* Розвиток методичних підходів до управління проблемними кредитами // Теоретико-методологічні засади прискорення процесів соціально-економічного розвитку регіону: Колективна монографія / За заг. ред П.І. Сокурєнка. – Кременчук: ПП Шерба-тих, 2013. – С. 308–319.

14. *Люзьяк М.Е.* Конкурентоспроможність банку на регіональному ринку: Автореф. дис... канд. екон. наук: спец. 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит / ДВНЗ «УАБС НБУ». – Суми, 2010. – 20 с.
15. *Подчесова В.Ю.* Засади побудови наочної моделі оцінки виникнення кредитного ризику // Міжнародна банківська конкуренція: теорія і практика: Збірник тез доп. III Міжнародної науково-практичної конференції (15–16 травня 2008 р.). – Суми: УАБС НБУ, 2008. – С. 87–89.
16. Показатели финансовой устойчивости. Руководство по составлению. – Вашингтон, округ Колумбия, США: Международный Валютный Фонд, 2007. – 324 с.
17. *Скаска О.І., Ворожбит О.Я.* Аналіз процедур формування резервів за кредитними операціями // Вісник Львівської комерційної академії.– Серія економічна.– 2011.– Вип. 35. – С. 333–336.
18. *Стукал С.* Кредитний андеррайтинг в роздрібному банківництві // Теорія та практика розвитку банківської справи: Матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної студентської конференції (8–9 листопада 2012 р.).– Львів: ЛІБС УБС НБУ, 2012. – С. 109–111.
19. *Хімчук Г.О.* Особливості формування резервів та можливі втрати з кредитних операцій банків України // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону.– 2009.– Вип. V, Т. 2 // archive.nbuv.gov.ua.

Стаття надійшла до редакції 11.11.2013.